

מסלולי גרות – תפיסת עומק בתפקידיה של גלות

מרן ראש הישיבה, הרב חיים יעקב גולדוויכט זצ"ל

מתוך "אסופת מערכות", פרשת שמות (עמ' י"ב-י"ט)

ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב וגו' [ויוסף היה במצרים] (שמות א, א) – הבאים מצרימה, וכי היום באים, והלא ימים רבים היו להם שבאו למצרים? אלא כל זמן שיוסף היה קיים, לא היה להם משוי של מצריים. מת יוסף, נתנו עליהם משוי. לפיכך כתיב 'הבאים', כאילו אותו היום נכנסו למצרים.

'את יעקב' – כל אלו מכחו של יעקב, שסיגל מעשים טובים וזכה להעמיד י"ב שבטים (שמו"ר א, ד).

והסיפא של דברי המדרש כאן, מביאנו לידי מבוכה. שהן דברי חכמים כאן עוסקים בקושי השעבוד – "מת יוסף, נתנו עליהם משוי". ומה עניין הסיפא לכאן: "כל אלו מכחו של יעקב, שסיגל מעשים טובים כו"? בודאי שסגולת השבטים ותולדותיהם, נבטה מן הזירועים שנטע יעקב, ש"מטתו שלימה". אבל הגלות שגלו למצרים וקושי השעבוד, שמא גם הם בקעו מן המעשים טובים שסיגל יעקב שלימתא¹?

וכדי להעמיד דבר על בוריו, עלינו ליתן את הדעת על פישרה, תפקידה ויעדה של גלות. ומשם ייערה אור בהיר, על מאמר חכמים שאנו עוסקים בו כאן.

ב. בניין של גולה

שדבר זה אנו נוחלים מפי חכמים בכל מקום, שהגלויות שגלו להן ישראל, נועד להם תפקיד בונה. שאמנם ודאי, מחמת חטאם הם גולים, אבל בו זמנית חופנת להם הגלות תפקידים ומשימות ייחודיות, פקידות שאינן עשויות להתמלא בתנאים של גאולה. כלומר, שלא לבד שמהמורות הגלות, מהוות דרכים עלומות של תיקון לחטא. אלא יתירה מזו, שהיא מזמנת להם גם לבנים של בניין, לבנים שאינן זמינות להם, בהיותם גולים.

ועל אחת כמה שכן, בגלות מצרים. היא הגולה שגיבשתם והפכתם לאומה. וכפי שאנו קורין: "ויהי שם לגוי (דברים כו, ה). ולראשונה מכונים בני ישראל בשם עם, דוקא בפרשתנו: "הנה עם בני ישראל וגו'" (שמות א ט).

וזוהו סודו של מאמר חכמים בפרשה:

... למה נאמר 'וילך משה' (שמות ד, יח) – להיכן הלך? שהלך ליטול אשתו ובניו. אמר לו יתרו, להיכן אתה מוליכם? אמר לו, למצרים. אמר לו [יתרו], אותן שהם במצרים מבקשים לצאת, ואת מוליכן [לאלו]?

אמר לו [משה], למחר הן עתידין לצאת, ולעמוד על הר סיני לשמוע מפי הקב"ה: 'אנכי ה' אלקיך [אשר הוצאתיך מארץ מצרים]' (שמות כ, ב) – ובני לא ישמעו כמוהם!?" (שמו"ר ד, ד).

כאן מבואר בדברי חכמים, יסוד מפתיע. שאשר לא חווה על בשרו את עול שעבוד מצרים, אי אפשר היה לו לעמוד אצל הר סיני ולקבל תורה. שלא ניתנה תורה אלא ליוצאי מצרים. ואלמלא נטל משה בניו לשם, לא היו יכולים לשמוע את הדברות כמותם של שאר ישראל!

הנה הראית לדעת, שמצוקי מצרים ושעבודה, היו נדבך הכרחי בבנינה של כנסת ישראל. ואלמלא הם, לא היו ישראל כשרים לקבל תורה. ובדעתנו כאן לברר את תכליות המהלך הזה, כפי שקיבלנו מפי חכמים וסופרים.

ג. מרדות

היבט אחד בתפקידה של גלות, אנו נוחלים ממאמר חכמים בריש פרשתנו:

¹ ויתכן לבאר, שהמדרש כאן, מילי מילי קאמר. ושני מאמרים חלוקים הם שאין קשר ענייני ביניהם.

ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב – ה"ד (משלי יג, כו): 'חושך שבטו שונא בנו ואוהבו שיחרו מוסר'. בנוהג שבעולם, אדם שאומר לו חברו, פלוני הכה לבנך, יורד עמו לחייו, ומה תלמוד לומר, 'חושך שבטו שונא בנו', ללמדך, שכל המונע בנו מן המרדות, סוף בא לתרבות רעה, ושונאהו כו'.

'ואוהבו שיחרו מוסר', זה הקב"ה על שאהב את ישראל כו', הוא מרבה אותן בייסורין. אתה מוצא שלוש מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל, וכולם לא נתנם להם אלא על ידי ייסורין: התורה, וארץ ישראל וחיי העולם הבא כו' (שמו"ר א, א).

כאן האירו חכמים את תפקידה המחנך של גלות. שאי אפשר היה להם לישראל שיתגבשו ויצורפו לאומה בשלה ובוגרת, אלא דוקא מתוך מצוק ייסורי מרדות הגלות. וכשם שאין דעת הבן מתיישרת, ולא גדל לתורה ולמצוות, בלא שבט מוסר אביו. הגלות הינה איפוא ייסורי המרדות שיישרו לבותם של ישראל, וחישולם להיותם ראויים לנחלת תורה, ארץ ישראל ועולם הבא.

ד. רכוש גדול

היבט אחר, מעמיק יותר, שנוי במאמר המפתיע:

לא הגלה הקב"ה את ישראל לבין האומות, אלא כדי שיתוספו עליהם גרים (פסחים טז):

מאמר מופלא זה, כבר נתפרש לפנינו בכמה מקומות, ואנו כופלים ממנו כאן את הנצרך לענייננו. אחד היסודות המרכזיים שתורת חכמי אמת דורשת בהן, מורה לנו, שאחת מהתכליות המובהקות של הגלויות שגלו ישראל – ושל גלות מצרים בפרט – היא ללקט ולהעלות ניצוצות של קדושה המצויים באומות העולם, ורתימתן על ידי ישראל, למרכבת הקדושה.

כי כל עם ולשון, יש בו ייחוד רוחני, תכונות חיוביות ברות קיום ותועלת, המיוחדות ומסיימות אותו כאומה לעצמה. אלא שאותו יסוד רוחני, בלול ו'מעורב' בעפרויות וטינוף. עד שפעמים, הוא אינו פעיל, ורדום לחלוטין. ולא עוד, אלא שבהיותו משמש באומה שפלה, עם רשע, הרי ה'ניצוץ' שבוי וגולה ביד הטומאה, והוא עומד ומצפה כל שעה, להגאל מאסוריו.

וישראל זקוקים לכל אותם כוחות הבלועים באומות, לשם עבודת ה' דידהו. מוטל עליהם איפוא, לערוך 'בירור' באומות, לנפות מהם את היסוד הרוחני החיוני שבהם, ללמדו מהם, לעכלו ולהבליעו לקרבם, ולרתמו לעבודת ה'.

ומכללו של 'בירור' זה, אף ליקוט נשמות תועות שנדחו לבין האומות, ועל ידי הגירות, הן ניעורות וחוזרות לשרשן, ומידבקות בשרש נשמת ישראל. וכדי להוציא את הכוחות הללו ממסגר טומאתם, אין עצה ואין תבונה, אלא לרדת בפועל לבית השבי שבו נתגלגלו, ולחלץ את העני משביו.

וזהו סוד ההבטחה הגדולה שהבטיח הקב"ה לאברהם אבינו בברית בין הבתרים: "ואחרי כן ייצאו ברכוש גדול" (בראשית טו, יד). וחזר וכפל הבטחתו לבנים "והיה כי תלכון לא תלכון ריקם וגו'" (שמות ג, כא). והוסיף וחרד הקב"ה להבטחה שתתקיים במילואה: "דבר נא באזני העם וישאלו איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה כלי כסף וכלי זהב – אין נא, אלא לשון בקשה, בבקשה ממך, הזהירים על כך. שלא יאמר אותו צדיק, אברהם, 'ועבדום ועינו אותם' – קיים בהם, 'ואחרי כן ייצאו ברכוש גדול' – לא קיים בהם (שמות יא, ב ורש"י).

שמה 'רכוש גדול' כפשוטו, יכול לתפוס מקום מרכזי כל כך בתהליך הגאולה?

אלא שאף הבטחה זו, נעוצה בעומק התכלית של קבוץ נפזרים רוחניים. שאותן כלי זהב וכסף, הם הכלים העתידיים לשמש בידם של ישראל, בעבודת ה' דידהו. אלו הן איפוא כלים מצריים, המכילים בבתי גוואי שלהם, את ניצול כחות הקדושה, החפונים וגולים במצרים. הם מסמנים, את גאולת ה'ניצוצות' השבויים, בתוככי טומאת מצרים. בגלות מצרים וגאולתה, קיבץ איפוא עם ישראל את כל הקנינים הרוחניים שנתפזרו שם, העלם וצירפם למקור הקדושה. וזהו סוד "גם אתה תתן בידינו זבחים ועולות וזבחנו לה' אלוקיננו" (שמות יכה). כי תכלית הגלות והגאולה הוא, לכבוש תחת יד ישראל, את "צאנם ובקדם" של המצרים דוקא – "כי ממנו ניקח לעבוד את ה' אלוקיננו" (שם כו). ולא יצאו ישראל ממצרים, עד ש"עשאוה מצולה שאין בה דגים" (ברכות ט:). היינו, שרוקנו וניגבו אותה, מכל שיירי של קדושה.

ומכאן בוקע אורן של דברי השפת אמת:

[ויקרא למשה אהרן לילה ויאמר] קומו צאו מתוך עמי וגו' (שמות יב, לא). הרמז כאן 'קומו צאו', על הניצוצות קדושות שהיו במצרים, שכולן עלו עם בני ישראל" (לקוטים בא דה קומו)

כאן גלייה השפת אמת לדרעיה, והאיר את עומק משמעותה של גאולה. היציאה ממצרים, אין משמעה רק הפרדה פיסית, והוצאת גופי בני ישראל, מתחת עול נגישות מצרים. כאן חפונה הפרדה מעמיקה בהרבה – גאולת 'ניצוצות הקדושה', שגלו ונשבו בכבלי המסגר המצרי, הוצאתם מבור השבי, ורתימתם לעבודת ה'. "קומו צאו מתוך עמי" – משמעו איפוא, טלו עמכם גם את נקודת הקדושה השבויה בתוך 'קליפת מצרים'. וה'קימה' האמורה כאן, משמעה, 'תקומה' והתנערות. התרוממות מן ה'קליפה', לעמידה של קדושה.

ולכן היתה גלות מצרים, על כל תלאותיה ונפילותיה הרוחניות, פרשה מרכזית בהתהוותו של העם היהודי. ולא ניתנה תורה אלא ליוצאי מצרים, כמה שנאמר: "אנכי ה' אלקיך – אשר הוצאתיך מארץ מצרים". ולכן גם תפסה פרשת ה'רכוש גדול', מקום מרכזי כל כך בבשורת הגאולה².

ותגובה זו עצמה, חפן רעיא מהימנא למלאכי השרת, בשעה שעלה למרום לקבל תורה לישראל, וביקשוה שרפי מעלה לעצמם:

אמר [משה] לפניו, רבונו של עולם, תורה שאתה נותן לי, מה כתיב בה? 'אנכי ה' אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים'? אמר להן [משה למלאכי השרת], למצרים ירדתם? לפרעה נשתעבדתם? תורה למה לכם? (שבת פח:).

ודיבור זה, הוא תחילת תשובתו של משה, אלא שחזר והטעים להם הדברים, בכמה אנפין, וסוף דבר השיבם: "כלום קנאה יש ביניכם? יצר הרע יש ביניכם? מיד הודו לו". כי תכלית תורה הוא, לדלות את ההארה החפונה בעולם העשייה העכור. להגיה נהורא מגו חשוכא. ומלאכי השרת נעדרי הבחירה, השורים בעולם שכולו אור, אין בידם להעלות ניצוצות, מתוך הקשת רעפים. וסופה של תכלית מופלאה זו, הוא דליית הארה, מעומקה של טומאה – "למצרים ירדתם, לפרעה נשתעבדתם, תורה למה לכם?"

ה. שתי גזירות

ומבדי הדברים, תאיר לעיננו באספקלריא בהירה, פרשת הברית שנכרתה לאברהם בין הבתרים לפרטיה. כי הארץ ניתנה לאברהם בברית: "ביום ההוא כרת ה' את אברהם ברית לאמור לזרעך נתתי את הארץ הזאת וגו'" (בראשית טו, יח). אבל תנאי קדם למעשה: "ויאמר לאברהם ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום ועינו אותם ארבע מאות שנה וגו'" (שם י"ג). ונמצאת למד, שהבטחת הארץ היתה מותנית, בפרעון אותו התנאי של שיעבוד מצרים.

וכן ביאר מו"ר הגרי"ז זצ"ל, את שקרינו שנינו:

"ויקח עשיו את נשיו ואת בניו... וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו" – מפני שטר חוב של גזירת 'כי גר יהיה זרעך' המוטל על זרעו של יצחק. אמר [עשיו], אלך לי מכאן, אין לי חלק לא במתנה שניתנה לו הארץ הזאת, ולא בפרעון השטר (בראשית לו, ו ורש"י).

וכיוצא בזה, אנו שבים וקורין לעת כיבוש הארץ בחומש במדבר (כ, יד-טז ורש"י), עי"ש. וביאר מו"ר, שמתחילה היה עשיו שותף עם יעקב, הן בחוב השיעבוד, והן בזכות ירושת הארץ. וממילא פשיטא, שהוא הדין שהיה מעותד לעמוד עם יעקב תחת החופה בשעה מתן תורה, ולנחול חיי העולם הבא. שלא היתה הארץ מעותדת להינתן לנכרים. אבל משפרש עשיו מבית יצחק והמיר את דתו, פטר עצמו מן החוב, ובו זמנית הפקיע את עצמו ממילא, מזכות הירושה. ובאותה שעה, פקע הימנו החלטית, שם "זרע אברהם".

ומבדי הדברים אנו נוחלים את אשר ליבנו כאן בהרחבה, ששיעבוד מצרים הינו נדבך הכרחי בבניין שיעור הקומה של כנסת ישראל. ועל כן הינו תנאי גמור לקבלת תורה ונחלת הארץ.

ועשיו שהתיר את עצמו מכבלי השיעבוד, מניה ביה הפסיד גם את הזכות הכרוכה בעקבה, לקבל תורה ולנחול ארץ.

ובשורת הגלות גופה, באה בפרשה בכפל לשון: "כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם – ועבדום ועינו אותם ארבע מאות שנה". וגם בזה לנו דברים משל מו"ר הגרי"ז זצ"ל. שעמדו חכמים על המדוכה, שבהבטחה כאן נתפרש, קץ של ארבע מאות שנה, אבל בפועל, הן לא היו ישראל במצרים, אלא רד"ו שנים בלבד. ושתי תשובות מצינו להם בעניין. האחת, שמניין הארבע מאות שנה, התחיל מעת לידת יצחק. שגם הוא זרעו, התגוררו ב"ארץ לא להם",

² ועוד עתידין אנו להממיק בעניין, במאמר בפרשה: "פרשת הסיירוב", ולהלן פרשת בא: "פרשת הרכוש". והשלמה מאירה לדברנו כאן, מתפרשת במאמר בפרשה: "גנזי מצרים".

שעדיין לא ניתנה להם הארץ לנחלה, והיו גרים בארצם של כנענים (סדר עולם רבה ג' ורש"י בראשית שם ושמות יב, מ). ועוד תשובה אחרת אמרו, שקושי ועומק השעבוד שנשתעבדו מצריים בישראל, השלים את המניין.

ואמר בזה מו"ר זצ"ל, ששתי התשובות כאחת נצרכות. ששתיים הן האמורות בגזירה: "כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם", ועוד, "ועבדום ועינו אותם". ועל שתייהן נתפרש השיעור: "ארבע מאות שנה". ושנות הגרות, אכן מתחיל מניין משעת לידת יצחק, ונשלמו כולן בשעת היציאה ממצרים. אבל עדיין לא נתקיימה גזירת "ועבדום ועינו אותם", אלא בשיעור של רד"ו שנים בלבד. וכלפי זה הוצרכו חכמים לומר עוד, ש"קושי השעבוד, השלים את המניין", כלומר, את מניין הארבע מאות שנה האמור ביחס ל"ועבדום". וקושי שעבוד זה, הגם שיש בידו להשלים את מניין שנות העינוי של עבדות, אבל אינו משלים את שנות הגרות. אלא שימי הגרות, הן תחילתן, כאמור, מיד עם לידת יצחק. וזהו מפלאי ההשגחה, שתיכנה ששתי הגזירות החלוקות, שהחלו בזמנים שונים, יסתיימו בזמן אחד – "שהקב"ה חישב את הקץ"!

ועומקן של דיבורים אלה, מואר באלומת הנגוהות, שנחלנו במאמרנו כאן. שנתברר, ששתי תכליות חלוקות לגלות. האחת, לשמש רצועת מרדות לבן, כדי ליישר דעתו ולבנות את קומתו הבוגרת. והאחרת, לצרף לקדושת ישראל את נקודות הקדושה הייחודיות, הגולות בשבי העממין.

ויעד צירוף ה'ניצוצות' הגולות, הן מתקיים בגרות באותן ארצות, גם אלמלא השעבוד שנשתעבדו בהן ישראל. וצירוף זה, אכן התחיל מיד עם לידת יצחק. אבל המרדות שהיה הבן זקוק לה, לא נתקיימה, אלא דוקא על ידי רצועת עינוי השעבוד והעבדות. ודבר זה לא נתקיים, אלא משירדו למצרים עצמה. והדברים מאירים.

1.

ומכאן אנו שבים וקורין בהטעמה את המאמר הפונה קדים:

"ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה" – [מש]מת יוסף, נתנו עליהם משוי כו'.

"את יעקב" – כל אלו מכחו של יעקב, שסיגל מעשים טובים כו'.

ותמהנו, מה שייכות אפשר שתהא לירידה למצרים ולשעבוד העמוק שנשתעבדו שם ישראל, לזכותו של יעקב שלמתא, "שסיגל מצוות ומעשים טובים"?

ולפי מה שנתברר, הדברים מאירים. כי השבי המצרי, היה לו תפקיד עמוק של בניין. הוא שחישל את ישראל וגיבשם לאומה. והוא שהכינם והעמיד את שיעור הקומה שהיו צריכים לו, על מנת לנחול תורה וארץ ישראל. ורק משעמד יעקב שלמתא והשלים את צביון הקומה, ואת צורת הפרצוף השלמה של בן ישראל, הוכנה בכך התשתית, להמשך הבניין, ולהבאת ההבטחה לידי גמרה. יעקב "שסיגל מצוות ומעשים טובים והעמיד י"ב שבטים", הוא איפוא זה שהכשיר את הקרקע ל'מכה בפטיש' הזה, של הירידה לערוות שעבוד מצרים והעמידה בה, ובירור תכליתיה עד עת קץ.

<http://www.kby.org.il/hebrew/torat-yavneh/view.asp?id=6041>